

Т. В. Шкарадюк

студентка спеціальності 014 – Середня освіта
(«Українська мова та література. Світова література»)
Волинський національний університет імені Лесі Українки
м. Луцьк, Україна

ПОЛІССЯ Й ВОЛИНЬ У ВІЗІІ ЮЗЕФА КРАШЕВСЬКОГО

Анотація. Юзеф Ігнацій Крашевський є одним із відомих польських письменників, художників та публіцистів, творчість якого має вагомим значення для волинської літератури та культури середини XIX-го століття. Він впізнаваний також під псевдонімами: Богдан Болеславіта, Клеофос Факундо Пастернак та Др. Омега. Власне, творча спадщина письменника складає більше півтисячі томів праць: повістей, драматичних та поетичних творів, романів, нарисів, статей, робіт з етнографії, фольклористики та історії. Враховуючи, що дана особистість зробила вагомий внесок у культурний розвиток не лише Польщі, а й України, існує необхідність проаналізувати його письменницьку та видавничу діяльність, а також оцінити його культурну спадщину, в першу чергу пов'язану із Волинню та Поліссям.

Ключові слова: творча спадщина, письменницька діяльність, історія краю, Спогади Полісся, Волині та Литви, культура Полісся та Волині.

Волинь та Полісся – історичні території України. Ці землі вирізняються вигідним геополітичним розташуванням, особливостями природи, унікальною суспільно-політичною та історико-культурною спадщиною. Однак, головним скарбом Волині та Полісся є люди, які попри те, що за національністю не були українцями, здійснили вагомий внесок у культурний розвиток регіонів, творили історію цих земель.

Велика кількість польських письменників пов'язані з Волинським краєм: за своїм походженням, деякі з них тривалий період свого життя проживали і працювали на цих землях. Саме тут вони генерували свої думки та ідеї, писали відображаючи в своїх творах історію, життя і побут Волині. Наприклад: Конрад Бельський, Станіслав Ворцель, Кіпріян Годабський, Нарцис Олізар та інші. Однак, серед усіх цих діячів помітно вирізняється польський письменник-прозаїк, публіцист, етнограф, видавець, історик, філософ, видатний польський та український громадський і політичний діяч – Юзеф Ігнацій Крашевський.

Юзеф Крашевський працював на території Волині та Полісся у XIX-му столітті. Не зважаючи на те, що він народився у Польщі, письменник проявляв чималу увагу українській історії, культурі, а також життю та світогляду народів Древлянських земель. Досить цікавим є те, що історики та етнографи нашого часу найчастіше звертаються до його досліджень та висновків, особливо популярною є праця Юзефа Крашевського «Спогади про Волинь, Полісся і Литву», видана у м. Вільно в 1840 році. Ця праця є джерелом цінної історичної інформації про спосіб життя наших предків, які жили кілька століть тому [6].

Варто підкреслити, що крім письменницької діяльності, згідно із проведеними дослідженнями, захоплювався Юзеф Крашевський й видавничою справою. Дослідниця А. Гонзалез дель Кастійо стверджує: «Чимало зусиль доклав Крашевський для розвитку книгокористування та книговидання на Волині. Разом з лікарем-просвітителем Каролем Мацеєм Качковським, волинським шляхтичем, що був власником цукроварні, Леоном Лепківським, шляхтичем з Київщини Олександром Жишевським Ю.І. Крашевський став співзасновником Товариства видання домашньої бібліотеки, яке займалося розповсюдженням дешевих польських видань» [2]. Згодом письменник відмовився від участі у даному Товаристві. Причиною відмови дослідники називають необхідність Юзефа Крашевського виїхати з Житомира, а також те, що автор був незадоволений видавничою програмою даної спілки. У 1859-му році Юзеф Крашевський залишив Житомир і більше ніколи до нього не повертався. Крім того, вже у 1860-му році Товариство було ліквідованим розпорядженням Міністерства внутрішніх справ Російської імперії. Тим не менш, вклад Юзефа Крашевського в розвиток Товариства з видання польських книг полягав у підтримці даної спілки порадами та впливовими зв'язками [4].

За інформацією відомого українського краєзнавця Володимира Єршова: «Життя та творчість генія польської літератури тісно пов'язана з Волинню, починаючи з 1834-го року, в якому власне житомирський період охоплював вересень 1853-го та червень 1860-го років письменник був керівником

Волинського статистичного комітету, куратором чоловічої гімназії, художнім директором губернського театру, головою Волинського товариства добродійності та губернського дворянського клубу. Тут було написано близько сотні художніх творів, декілька сотень публіцистичних» [1]. Цікаво згадати, що вперше на Волинь Юзеф Крашевський приїхав у березні 1834-го року. На Волині Юзеф Крашевський прожив більше двадцяти років. Тут він написав свої найкращі твори, зокрема, «Історія кілка в тині», «Остап Бондарчук», «Два світи», «Хата за селом», «Уляна» [3, с. 6].

Відомим є факт, що майже всі герої-селяни повістей Юзефа Крашевського є українці. Наприклад, повість «Хата за селом», яка з'явилася в 1854–1855-их роках є найбільшою за розміром та за кількістю дійових осіб, а також однією з найбільш популярних. В цьому творі надзвичайно колоритно описано тогочасне українське село на фоні його соціального, етнографічно побутового й морально-етичного життя [7].

Не менш цікавою є праця «Спогади Полісся, Волині та Литви», що була видана у 1840-му році та «Волинські вечори», що були надруковані у 1859-му році. Книга Юзефа Ігнація Крашевського «Спогади про Волинь, Полісся та Литву», містить важливу і оригінальну інформацію про ество волинського населення, також є відомості про улюблені місця Лесі Українки. У 1840 р. книгу було видано у Вільно, було і друге видання 1860 р. у Парижі, яке мало назву «Спогади з Полісся, Волині й Литви». Ю. Крашевський написав цю книгу у віці 25 років, можливо, саме завдяки молодечому запалу, допитливості та свіжому розуму, відкрилася читачеві ця скриня пам'яті української культури.

Ця праця викладена в жанрі «мандрівок», містить моралізаторські відступи про занепад славних котишніх традицій і падіння людської моралі, зокрема хлібосольства, яким колись славились волинські землевласники, філософськими роздумами на тему минулого і прийдешнього.

Загалом мандрівок було кілька за 4–5 років, у них Крашевський відзначився своєю спостережливістю. Відомо, що він користувався довідниками своїх попередників, досліджував інформацію, що зберігалася в бібліотеках князів та магнатів, вивчав стародавні акти, хроніки, дублював архівні документи. На жаль, багато цих документів було втрачено, тому книга Юзефа Крашевського залишається і до нині цінним джерелом з історії та культури Волині та Полісся. Слід додати, що у жанрі «мандрівок» автор писав і у наступні роки. Наприклад, продовженням книги «Спогади про Волинь, Полісся і Литву», стали «Образки з життя та подорожі», а також «Спогади про Одесу, Єдиссан і Буджак», куди автор подорожував, для того, щоб точніше уявити собі життя і побут татар, шляхи, якими вони випроваджували в полон українських і польських невільників. Пізніше, побачене, він висвітлив в своїх історичних романах.

Проте, слід відзначити, що подорожуючи, Юзеф Крашевський цікавився не лише історією, фольклористикою та етнографією даних земель, окрім аркушів та пера, він возив із собою альбом художника. Його майстерність вражає і ми можемо її оцінити гортаючи сторінки книги «Спогади про Волинь, Полісся і Литву». Також відчувається, що текст сповнений теплих почуттів до Полісся і Волині, до людей і, безумовно, заслуговує на людське визнання.

Юзеф Ігнацій Крашевський розпочав виклад своїх спогадів із дуже важливого на той час тимчасового, але періодичного заходу, в рамках якого бажаючи демонстрували та продавали товар покупцям – ярмарку на Волинському Поліссі в с. Янівці (тепер с.Іванівка Рожищенського району Волинської області). Вражає його увага до деталей і докладність інформації, наприклад: «По всіх дорогах, що ведуть до містечка, тягнуться численні фурманки, вози, криті й некриті брочки, доморобні найтичанки, розмальовані візки, верхівці, пішоходці, полотняні намети, напхані жидами, і родини поліщуків...» [5, с. 12]. Також Крашевський підмітив, що торгівельні відносини між людьми на той час, у жодному разі не могли успішно скластися без «могоричу». Юзеф Крашевський пише: «Могорич, або те, що деінде називається «літкуп», «баріш», – це додаток до ціни товару, частування людей, що знаються на Гречності і добре виховані, без якого селянин ніколи нічого не продасть, а коли йому покупець відмовить, то з обуренням розірве угоду, хоч би яка була вигідна»[6].

Неможливо не помітити різочу паралель між ставленням Юзефа до панів і простих селян. Наприклад, він змальовує поліських жінок в хустках, усміхненими і з курми в руках, а чоловіки (поліщуки) хоть би що не робили і де б не були, не можуть обійтися без вогню і люльки. Щодо панів, то ситуація кардинально змінюється, він їх описує у вигляді безцінних фігур, на голові мають вухаті шапки, а ходять вони з ціпками в руках та пихатою міною. Дійсно, попри те що письменник мав приналежність до шляхетського роду, він ясно бачив темноту намірів панського прошарку, суспільні проблеми і виступав проти існуючого на той час кріпосного права та панщини. Згодом, на губернському шляхетському з'їзді на початку 1858 року, він презентував меморандум, що підтримував надання селянам землі.

Після піврічної подорожі Європою у 1858 році, він зацікавився демократичними і сільськогосподарськими ідеями західної Європи.

Болить душа у Крашевського і за волинську молодь, адже де їм збиратися, гуляти, марнувати свій час, гроші, як не на ярмарках. Дав він на це просте пояснення: «На таких з'їздах звичайно карти, пиятика і гендлярство кіньми тривають іноді цілий тиждень» [5, с. 19]. Сумно, що існувала така проблема, як марнотрацтво, збезцінення дорогоцінного часу, зловживання алкоголем молоді і не тільки. Прикро також і тому, що ці проблеми й зараз нікуди не зникли, а навіть загострюються. Статистика показує, що понад 90 % 15–17-річної учнівської молоді в Україні має досвід вживання алкоголю, майже 60 % підлітків кілька разів перебували в стані сп'яніння. ... Щорічно у світі 9 % усіх випадків смерті молодих людей 15–29 років є наслідком зловживання алкоголем. Ці цифри серйозно турбують суспільство, але, на мою думку, виникнення такої ситуації спровоковане не менше і через український гастрономічний менталітет. Тобто, яке б свято не було, чи народження дитини, чи релігійні, державні свята, вони ніколи не будуть повноцінними без вживання спиртних напоїв, такі вже традиції на наших землях склалися.

Відомо також, що під час своєї мандрівки, письменник їхав не лише кіньми, або поштовим возом, йому доводилось, на щастя, плавати водами Волині та Полісся. І своїми враженнями, щодо цих поїздок, він не забув поділитися. У книзі «Спогади про Волинь, Полісся і Литву», відведено чимало інформації про річки, які йому траплялись. Це й не дивно, тому що річки споконвіку були важливим осередком життя волинян. На їхніх берегах розміщувались поселення, замки, ними переправляли і привозили різну продукцію, смакували щедрими уловами риби. Тому можемо дійти висновку, що від річок напругу залежало людське життя на той час.

Перебуваючи на Волині, Юзеф Крашевський намагався зробити усе від нього можливе задля збереження старовинних палаців, замків, храмів, творів культового мистецтва тощо. Як бачимо, письменник був непересічною особистістю, яка, подорожуючи і вникаючи в усе те, що відбувається навколо, приносила пізнання рідного краю та стала мудрим спостерігачем соціально-культурних процесів тогочасного життя на цих землях. Тому він й посідає почесне місце серед діячів культури, що були небайдужими до долі Волині й Полісся [3].

Відомо, що він був одним з перших, хто акцентував увагу на вивченні традицій та культури селянства, адже, вважав, що знання про простий люд є необхідними для повноцінного існування нації: «Скільки ж то темних, невивчених, пропущених куточків у величезному, незайманому ще просторі історії людства! Аж допіру починаємо помічати, що допустилися величезної помилки, що всі наші картини суспільства неповні й кульгаві, однобокі, що ми прийняли частину за ціле і позбавили важливості те, що, по суті, може, є найважливішим» [6]. Як бачимо, на думку автора, виключно селянство є носієм культурної спадщини народу. Зважаючи це, проживаючи на Волині, Крашевський написав на волинських спостереженнях чимало повістей, сюжети яких взяті із сіл та містечок на Волині та містять цікаву інформацію про побут, традиції та звичаї його мешканців. До праць, присвячених опису українського селянства, належать: «Уляна: Поліська повість» 1842 р., «Історія Савки» 1842 р., «Остап Бондарчук» 1847 р., «Ярина» 1850 р., «Хата за селом» 1854 р., «Історія кілка в плоті» 1860 р.

У творах Юзефа Крашевського описи є настільки докладними, що з них можна сформувати чітке уявлення про село того часу, про розміщення там основних будівель: церкви, панські будинки, попівські будинки, корчми та кладовища.

Подвір'я волинського та поліського селянина було тісне та невелике, обгороджене тином, посередині були ворота. Крім того, бачимо у описах, що на кожному подвір'ї був колодязь з журавлем, стодола, хлів та хлівець, комора, невеличка стайня, а також росли груші, яблуні та вишні. Описував Крашевський також інтер'єр селянської оселі, який був небагатий. Зокрема, були у хаті спальня, буфетна та комора. Всі хати мали комини, біля дверей стояло відро з водою, а посередині кімнат – стіл, довкола стін були печі, в кутку на лаві під святим образом була діжа-годувальниця, а якщо були малі діти, то із стелі звисувалась на мотузках коліска. Можемо зробити висновок, що у селянській оселі не було зайвого нічого. Також у згадках письменника зустрічаємо і описи інших сільських будівель, зокрема, вирізнялась з-поміж інших попівська садиба, обгороджена високим тином.

Важливою спорудою в селі була церква. У селі, описаному в повісті «Уляна», вона стояла на протилежному березі озера «чорна, невелика, стара, біля неї хрест і дзвіниця. мовчазна церква, яка оживає, коли в її стінах зазвучить спів, ударять дзвони, люд її переповнить» [5]. У селі Остапа Бондарчука «церква з трьома куполами, з чорними галереями, вкрита блискучою бляхою» [5]. Сільський цвинтар «самотньо лежав на високій площині підгір'я... Той цвинтар була єдина бридка частина села, якщо

можна його назвати частиною села. Правда, воно майже з'єднувалося з ним; хати, що розсипалися над шляхом, чіпляючись за гору, піднімалися аж до нього. Нагорі були ворота на поле, а вже до них підступав цвинтар. Сусіди, побоюючись, щоб цвинтар не врізався у їхні ґрунти, оперезали його рівчаком та валом, але ніхто не надумався посадити там бодай якесь деревце, щоб шуміло та плакало над могилами. Тільки бур'янець, що всюди його вдосталь, виріс і на старих гробках, і на торішніх могилах; тільки трохи кропиви та дивини, яка прибралася в жовті дзвоники, зеленіє подекуди на землі, политій слізьми» [5, с. 8].

У творах Юзефа Крашевського знаходимо також описи традиційного вбрання населення Волині та Полісся середини ХІХ століття. У повісті «Ярина» Ю. Крашевський описує щоденне вбрання подільської дівчини: «одягалась вона по простому, в старенький одяг працювитої сільської дівчини, незважаючи на вузьку подільську запаску, яка робила її повнішою в талії, незважаючи на свою грубу сорочку, відзначалася оригінальністю, справжньою красою» [5]. Святково одягалися селяни лише йдучи до церкви: «У неділю дзвонять до церкви, на молитву, і дорогою поспішають люди в нових свитках, у білих хустках і намітках помолитися богові» [5].

Частково відображені у творах Юзефа Крашевського особливості харчування жителів Волині та Полісся. Серед страв письменник називає наступні: хліб, куліш, хлібну затірку, варену бараболю, кашу, медок, варенуху тощо. Цікаво, що також згадується крупник – страва, яка має дві інтерпретації у творах: перше, – це із пшона та картоплі, другого разу бачимо напій, виготовлений з меду. Між іншим у творах згадується домашнє начиння, деякі транспортні засоби (селянські вози, брички, шляхтянські повозки) [5, с. 7].

Отже, значний творчий доробок Юзефа Крашевського потребує подальшого наукового дослідження. Значна частина його робіт, а особливо публіцистичних, є історичним джерелом з соціально-політичної, економічної та культурної історії України, перш за все Полісся та Волині. Етнографічні матеріали, представлені у творах Юзефа Крашевського, стануть в нагоді при вивченні різноманітних аспектів традиційної культури Волині та Полісся. Цінність їх обумовлена в першу чергу тим, що вони стосуються першої половини та середини ХІХ-го століття, коли територія України ще не була ареною активного етнографічного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Жур І. С. Чим мене захопила творчість Юзефа Крашевського: таємниці повісті «Хата за селом». *Збірник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки*. Житомир, 2017. № 1. С. 56–61. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/27059/1/Інна%20Жур.pdf>. (дата звернення: 10.04.2023).
2. Кирчів Р. Ф. Юзеф Крашевський і Україна. *Радянське літературознавство*. Варшава, 1968. № 8. С. 75-85.
3. Ковальова В. І., Златогорський О. С. Замосцько-волинські музейні зошити : збірник тез та доповідей / за ред.: Г.В. Бондаренко. Замосць, 2003. С. 161– 166.
4. Крашевський Ю. І. Повісті. Дніпро, 1979. 427 с.
5. Крашевський Ю. І. Спогади з Полісся, Волині й Литви. Луцьк, 2012. 244 с.
6. Крашевський Ю. І. Хата за селом : повість. Дніпро, 1967. 315 с.
7. Франко І. Я. Зібрання творів у 50 томах: в 50 т. Київ: 1980. Т. 27 : Польський селянин в освітленні польської літератури. 469 с.

T. Shkaradiuk. Polissya and Volyn in the Vision of Józef Kraszewski. – Article.

Summary. *Józef Ignacy Kraszewski is one of the most famous Polish writers, artists and publicists whose work is of great importance for Volyn literature and culture of the mid-nineteenth century. He is also known by his pseudonyms: Bohdan Boleslawita, Cleophos Facundo Pasternak, and Dr Omega. Omega. The writer's creative heritage includes more than five hundred volumes of works: stories, dramatic and poetic works, novels, essays, articles, works on ethnography, folklore and history. Given that this personality made a significant contribution to the cultural development of not only Poland, but also Ukraine, there is a need to analyse his writing and publishing activities, as well as to assess his cultural heritage, primarily related to Volyn and Polissya.*

Key words: *creative heritage, writing, history of the region, Memoirs of Polissya, Volyn and Lithuania, culture of Polissya and Volyn.*